

LIBRIS

We know
books

Preot prof. univ. dr. Nicolae ACHIMESCU

ISTORIA ȘI FILOSOFIA RELIGIILOR

Vol. I

Religii ale lumii antice

Manual pentru Facultățile de Teologie din Patriarhia Română

Volum publicat cu binecuvântarea

Preafericitului Părinte

DANIEL

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

CUPRINS

PREFAȚĂ.....	15
CUVÂNT ÎNAINTE.....	19

Capitolul I

RELIGIA ÎN PREISTORIE / 23

I.1. Considerații generale.....	23
I.2. Paleolitic.....	25
I.2.1. <i>Paleoliticul inferior (peste 1.000.000-100.000 î.Hr.)</i>	25
I.2.2. <i>Paleoliticul mijlociu (cca 100.000-35.000 î.Hr.)</i>	26
I.2.3. <i>Paleoliticul superior (cca 35.000-10.000 î.Hr.)</i>	27
I.3. Mezolitic (cca 10.000-6.000 î.Hr.).....	32
I.4. Neolitic (cca 6.000-2.700/2.500 î.Hr.).....	34
I.4.1. <i>Cultul în general</i>	35
I.4.2. <i>Cultul megalitic</i>	36
I.4.3. <i>Semnificația religioasă a megalitilor</i>	38
I.5. Concluzii.....	39

Capitolul II

RELIGIA EGIPTULUI ANTIC / 43

II.1. Preliminarii istorico-religioase.....	44
II.2. Izvoare.....	49
II.3. Divinități și semnificații.....	53
II.3.1. <i>Ce însemnau și cum erau reprezentați zeii vechilor egipteni</i>	53
II.3.2. <i>Divinități uraniene</i>	56
II.3.3. <i>Divinități locale și local-naționale</i>	60
II.3.4. <i>Zoolatria</i>	63
II.4. „Monoteism” atonian sau simplă reformă politică?.....	64
II.5. Regele. Semnificația sa divino-umană.....	69

II.6. Teogonii și cosmogonii.....	72
II.7. Morala	76
II.7.1. <i>Relația omului cu divinitatea</i>	76
II.7.2. <i>Relația cu semenii</i>	78
II.8. Cultul divin	82
II.8.1. <i>Locurile de cult</i>	82
II.8.2. <i>Sacerdoțiul</i>	84
II.8.3. <i>Cultul zilnic</i>	86
II.8.4. <i>Cultul festiv și sărbătorile</i>	87
II.8.5. <i>Mantica</i>	89
II.8.6. <i>Magia</i>	91
II.9. Eshatologia și cultul morților.....	92
II.9.1. <i>Concepția despre suflet</i>	93
II.9.2. <i>Destinul sufletului după moarte</i>	94
II.9.3. <i>Rituri de înmormântare</i>	96
II.9.4. <i>Mormintele</i>	98
II.10. Concluzii. Câteva considerații privind influența religiei și gândirii egiptene asupra altor religii și gândiri	100

Capitolul III

RELIGIA ÎN MESOPOTAMIA ANTICĂ / 106

A. Religia sumeriană	107
III.1. Considerații istorice.....	107
III.2. Izvoare	109
III.3. Caracteristici generale ale gândirii sumeriene.....	110
III.4. Lumea zeilor	114
III.4.1. <i>Semnificația divinului</i>	114
III.4.2. <i>Divinități „creatoare”</i>	116
III.4.3. <i>Divinități astrale</i>	118
III.4.4. <i>Alte divinități</i>	120
III.5. Regalitatea între sacru și divin.....	121
III.6. Mitologia	123
III.7. Morala.....	127
III.8. Cultul	130
III.8.1. <i>Locurile de cult și sacerdoțiul</i>	130
III.8.2. <i>Sărbătorile și magia</i>	132
III.9. Cultul morților și eshatologia.....	133
B. Religia babiloniană și asiriană.....	135
III.1. Preliminarii istorice.....	135

III.2. Izvoare	137
III.3. Divinități și semnificații	140
III.3.1. <i>Divinități cosmice</i>	142
III.3.2. <i>Divinități astrale</i>	143
III.3.3. <i>Alte divinități</i>	146
III.4. Regalitatea și semnificația ei	150
III.5. Mitologia	153
III.6. Morala	161
III.6.1. <i>Relația omului cu zeii</i>	161
III.6.2. <i>Relația cu semenii</i>	163
III.7. Cultul	167
III.7.1. <i>Templele</i>	167
III.7.2. <i>Sacerdoțiul</i>	169
III.7.3. <i>Sacrificii și sărbători</i>	171
III.7.4. <i>Magia</i>	175
III.7.5. <i>Mantica</i>	176
III.7.6. <i>Cultul morților</i>	179
III.8. Concluzii	180

Capitolul IV

RELIGIA POPOARELOR VEST-SEMITICE: CANAANEENI, FENICIENI ȘI ARAMEI / 185

IV.1. Considerații generale	185
IV.2. Izvoare	188
IV.3. Zei canaaneeni și fenicieni. Semnificații	190
IV.3.1. <i>Semnificația noțiunii de „zeu”</i>	190
IV.3.2. <i>Divinități masculine</i>	191
IV.3.3. <i>Divinități feminine</i>	195
IV.4. Mitologia	196
IV.5. Divinitățile arameilor	199
IV.6. Regele	201
IV.7. Morala. Relația omului cu zeii	202
IV.8. Cultul	203
IV.8.1. <i>Locurile de cult</i>	203
IV.8.2. <i>Sacerdoțiul</i>	206
IV.8.3. <i>Sacrificiile</i>	208
IV.8.4. <i>Mantica</i>	209
IV.8.5. <i>Magia</i>	212
IV.9. Cultul morților	213
IV.10. Concluzii	214

V.1. Scurte considerații istorice	218
V.2. Izvoare	220
V.3. Divinități și semnificații	223
V.4. Mitologia	227
V.5. Regele	230
V.6. Morala	232
V.7. Cultul	233
V.7.1. <i>Locurile de cult</i>	233
V.7.2. <i>Sacerdoșii</i>	235
V.7.3. <i>Sacrificiile</i>	236
V.7.4. <i>Sărbătorile</i>	237
V.7.5. <i>Mantica</i>	238
V.7.6. <i>Magia</i>	238
V.8. Cultul morților și eshatologia	239
V.9. Concluzii	240

Capitolul VI

RELIGIA VECHILOR IRANIENI / 242

VI.1. Considerații istorice	242
VI.2. Izvoare	246
VI.2.1. <i>Avesta</i>	246
VI.2.2. <i>Textele pahlavi</i>	249
VI.3. Perioada prezoroastriană. Religia indo-iraniană	250
VI.3.1. <i>Sinteză indo-iraniană. Istoric</i>	250
VI.3.2. <i>Religia indo-iraniană</i>	253
VI.3.2.1. <i>Divinități</i>	253
VI.3.2.2. <i>Cultul</i>	256
VI.4. Zoroastrismul timpuriu	257
VI.4.1. <i>Zoroastru</i>	257
VI.4.2. <i>Învățătura lui Zoroastru</i>	259
VI.5. Zoroastrismul târziu. Situația actuală	265
VI.5.1. <i>Scurt istoric</i>	265
VI.5.2. <i>Divinități. Principii morale</i>	267
VI.5.3. <i>Cultul</i>	269
VI.5.3.1. <i>Locurile de cult</i>	269
VI.5.3.2. <i>Sacerdoșii</i>	270
VI.5.3.3. <i>Rituri și ceremonii</i>	271

VI.5.3.4. Sărbători	273
VI.5.3.5. Rituri de înmormântare	273
VI.5.4. Situația actuală. Perspective.....	274

Capitolul VII

RELIGIA GRECILOR ANTICI / 278

VII.1. Considerații istorice.....	278
VII.2. Izvoare.....	281
VII.3. Religia minoică și miceniană.....	282
VII.3.1. Divinități	282
VII.3.2. Locuri de cult	285
VII.3.3. Sacerdoțiu și sacrificii	286
VII.3.4. Magia	287
VII.3.5. Cultul morților.....	288
VII.4. Religia în poemele homerice și în opera lui Hesiod	289
VII.4.1. Zeii.....	290
VII.4.2. Moira – destinul zeilor și al oamenilor.....	292
VII.4.3. Teogonie și antropogonie.....	293
VII.4.4. Omul în poemele homerice	296
VII.4.5. Considerații generale privind cultul	299
VII.4.6. Cultul morților.....	300
VII.4.6.1. Concepția despre suflet.....	300
VII.4.6.2. Practici funerare	302
VII.5. Religia în perioada arhaică și clasică	303
VII.5.1. Divinități și semnificații	303
VII.5.2. Eroii	311
VII.5.3. Mitologia.....	313
VII.5.4. Cultul.....	318
VII.5.4.1. Locurile de cult	318
VII.5.4.2. Sacerdoțiu și sacrificiile.....	320
VII.5.4.3. Sărbătorile	321
VII.5.4.4. Jocurile	323
VII.5.4.5. Mantica	325
VII.5.5. Cultul morților.....	326
VII.6. Misterele	328
VII.6.1. Misterele eleusine	329
VII.6.2. Misterele dionysiace.....	330
VII.6.3. Orfismul.....	331
VII.6.4. Pitagoreismul	334
VII.7. Filosofia religioasă în perioada arhaică și clasică	335
VII.8. Declinul și sfârșitul religiei grecești.....	344
VII.9. Concluzii.....	346

Capitolul VIII

RELIGIA ROMANILOR / 350

VIII.1. Considerații istorice	350
VIII.2. Izvoare	351
VIII.3. Divinități și semnificații	353
VIII.4. Eroii. Mitologia.....	357
VIII.5. Morala.....	358
VIII.6. Cultul	360
VIII.6.1. <i>Locurile de cult</i>	360
VIII.6.2. <i>Sacerdoțiul</i>	361
VIII.6.3. <i>Riturile publice</i>	364
VIII.6.4. <i>Riturile particulare</i>	366
VIII.6.5. <i>Magia</i>	367
VIII.6.6. <i>Mantica</i>	369
VIII.7. Cultul morților	370
VIII.8. Asimilarea elementului religios grecesc	372
VIII.9. Infuzia elementului religios oriental.....	373
VIII.10. Cultul imperial	375
VIII.11. Decăderea și sfârșitul religiei romane.....	377
VIII.12. Concluzii. Răspândirea creștinismului.....	378

Capitolul IX

RELIGIA GETO-DACILOR / 382

IX.1. Scurt istoric.....	382
IX.2. Izvoare.....	386
IX.3. Divinități și semnificații	387
IX.4. Cultul	391
IX.4.1. <i>Locurile de cult</i>	392
IX.4.2. <i>Sacerdoțiul</i>	394
IX.4.3. <i>Sacrificiile</i>	397
IX.5. Eshatologia. Cultul morților	398
IX.6. Sfârșitul religiei geto-dacice. Zorii creștinismului	402
IX.7. Concluzii. Reminiscente geto-dacice în credințele populare românești	404

Capitolul X

RELIGIILE SINCRETISTE ELENISTE / 411

X.1. Considerații generale	411
X.2. Religia în evlavia populară.....	412
X.2.1. „ <i>Terapia</i> ” religioasă.....	412

X.2.1.1. Zeii „terapeuți”	412
X.2.1.2. Statui și chipuri „terapeutice”	413
X.2.1.3. „Făcătorii de minuni”	414
X.2.2. <i>Magia</i>	416
X.2.3. <i>Astrologia</i>	418
X.2.4. <i>Mantica</i>	420
X.2.5. <i>Cultul eroilor și morților</i>	423
X.3. <i>Misterele eleniste orientale</i>	424
X.3.1. <i>Misterele frigiene</i>	424
X.3.1.1. <i>Cybele și Attis</i>	424
X.3.1.2. <i>Sabazios</i>	426
X.3.2. <i>Misterele siriene</i>	427
X.3.2.1. <i>Adonis</i>	427
X.3.2.2. <i>Dea Syria</i>	428
X.3.2.3. <i>Jupiter Dolichenus</i>	429
X.3.3. <i>Misterele egiptene. Isis și Serapis</i>	429
X.3.4. <i>Misterele persane. Mithraismul</i>	431
X.4. <i>Filosofia religioasă</i>	433
X.4.1. <i>Epicureismul</i>	434
X.4.2. <i>Stoicismul</i>	436
X.4.3. <i>Neopitagoreismul</i>	438
X.4.4. <i>Neoplatonismul</i>	439
X.4.5. <i>Hermetismul</i>	442
X.5. <i>Concluzii. Misterele eleniste și misterul creștin</i>	444

Capitolul XI

GNOSTICISMUL / 450

XI.1. <i>Considerații generale</i>	450
XI.2. <i>Izvoare</i>	451
XI.3. <i>Doctrina</i>	454
XI.4. <i>Cultul mistic gnostic</i>	457
XI.5. <i>Concluzii</i>	458

Capitolul XII

MANIHEISMUL / 462

XII.1. <i>Scurt istoric</i>	462
XII.1.1. <i>Mani</i>	462
XII.1.2. <i>Evoluția istorică a religiei maniheice după moartea lui Mani</i>	464

XII.2. Izvoare.....	465
XII.2.1. <i>Scrierile lui Mani</i>	466
XII.2.2. <i>Scrierile necanonice</i>	468
XII.3. Mitul maniheic. Doctrina.....	469
XII.4. Morala.....	472
XII.5. Cultul.....	475
XII.6. Concluzii. Neomaniheismul.....	477

Capitolul XIII

MANDEISMUL / 481

XIII.1. Considerații generale.....	481
XIII.2. Izvoare.....	482
XIII.2.1. <i>Scieri din perioada preislamică</i>	483
XIII.2.2. <i>Scieri din perioada islamică</i>	484
XIII.3. „Divinități” mandeice. Semnificația lor.....	485
XIII.4. Mitul mandeic. Cosmogonie și antropogonie.....	488
XIII.5. Cultul.....	490
XIII.6. Concluzii. Sincretismul mandeic.....	492

Capitolul XIV

RELIGIA POPULAȚIILOR GERMANICE / 497

XIV.1. Considerații istorice.....	497
XIV.2. Izvoare.....	498
XIV.3. Divinități și semnificații.....	501
XIV.3.1. <i>Divinități principale</i>	502
XIV.3.2. <i>Destinul divinizat. Alte „divinități inferioare”</i>	505
XIV.4. Mitologia.....	506
XIV.4.1. <i>Cosmogonia și teogonia</i>	506
XIV.4.2. <i>Ragnarök. Mitul sfârșitului lumii</i>	508
XIV.5. Cultul.....	510
XIV.5.1. <i>Locurile de cult</i>	510
XIV.5.2. <i>Sacerdoțiul</i>	510
XIV.5.3. <i>Sacrificiile</i>	511
XIV.5.4. <i>Sărbătorile</i>	512
XIV.5.5. <i>Mantica</i>	513
XIV.5.6. <i>Magia</i>	514
XIV.6. Cultul morților. Eshatologia.....	515
XIV.7. Concluzii. Păgânism și creștinism.....	517

Capitolul XV

RELIGIA CELȚILOR / 522

XV.1. Considerații preliminare.....	522
XV.2. Izvoare.....	524
XV.3. Divinități	526
XV.3.1. Mercur – Lug.....	526
XV.3.2. Jupiter – Dagda	527
XV.3.3. Marte – Ogmios	529
XV.3.4. Apollo – Diancecht – Mac Oc.....	530
XV.3.5. Minerva – Brigit – Goigniu	531
XV.4. Cultul	532
XV.4.1. Locurile de cult	532
XV.4.2. Sacerdoțitul. Druizii, filizii și barzii	534
XV.4.3. Sacrificiile.....	537
XV.4.4. Sărbătorile.....	538
XV.4.5. Mantica și magia.....	539
XV.5. Eshatologia. Cultul morților	540
XV.6. Concluzii	542

Capitolul XVI

RELIGIA VECHILOR POPOARE SLAVE / 545

XVI.1. Scurt istoric.....	545
XVI.2. Izvoare	546
XVI.3. Divinități	548
XVI.4. Cultul	551
XVI.5. Cultul morților.....	556
XVI.6. Concluzii. Reminiscente păgâne în credințele populare slave de astăzi	556

Capitolul XVII

RELIGIILE POPOARELOR PRECOLUMBIENE / 561

A. Religia aztecilor.....	561
XVII.1. Considerații istorice	561
XVII.2. Izvoare.....	564
XVII.3. Divinități.....	566
XVII.4. Cosmogonia	569
XVII.5. Cultul.....	570
XVII.5.1. Locurile de cult.....	570
XVII.5.2. Sacerdoțitul.....	572

XVII.5.3. <i>Sacrificii</i>	573
XVII.5.4. <i>Rituri</i>	576
XVII.5.5. <i>Sărbători</i>	578
XVII.6. Eshatologia și cultul morților	580
B. Religia mayașilor	582
XVII.1. Scurt istoric	582
XVII.2. Izvoare	584
XVII.3. Divinități. Cosmogonia	586
XVII.4. Cultul	588
XVII.4.1. <i>Locurile de cult</i>	588
XVII.4.2. <i>Sacerdoțiul</i>	589
XVII.4.3. <i>Sacrificii</i>	589
XVII.4.4. <i>Rituri</i>	590
XVII.5. Cultul morților	591
C. Religia incașilor	592
XVII.1. Scurt istoric	592
XVII.2. Divinități	595
XVII.3. Cultul	597
XVII.3.1. <i>Locurile de cult</i>	597
XVII.3.2. <i>Sacerdoțiul</i>	598
XVII.3.3. <i>Sacrificii</i>	599
XVII.3.4. <i>Rituri și sărbători</i>	600
XVII.4. Cultul morților	602
XVII.5. Concluzii. Situația actuală	604

considera ca veridic cu privire la viața religioasă a oamenilor din cele trei perioade ale preistoriei: paleolitic, mezolitic și neolitic.

I.2. Paleolitic

I.2.1. *Paleoliticul inferior (peste 1.000.000-100.000 î.Hr.)*

Pornind de la premisa că cele mai vechi rămășițe omenești descoperite până în prezent reprezintă doar fragmente de cranii și având în vedere faptul că la anumite populații „primitive” de astăzi există obiceiul de a se păstra craniile strămoșilor, socotite ca fiind înzestrate cu puteri magice, s-a tras concluzia că în paleoliticul inferior ar fi existat un cult al craniilor. Fostul profesor de istoria religiilor de la Universitatea din Londra, E.O. James, de pildă, argumenta într-un mod destul de convingător această ipoteză în urma cercetării vestigiilor din diferite faze ale paleoliticului, descoperite la Ciu Ku-tien (China), Monte Cicero (Italia) și Offnet (Germania). Astfel, la Ciu Ku-tien s-au descoperit cranii și mandibule inferioare, datând de 400.000-300.000 de ani. Întrucât nu este vorba despre înhumări, conservarea acestor cranii ar putea avea o motivație religioasă. De aceeași părere sunt și abatele H. Breuil și W. Schmidt, buni cunoscători ai acestei perioade preistorice, care au corelat acest cult al craniilor din paleoliticul inferior cu un obicei atestat la australieni și la alte populații „primitive” de astăzi, respectiv de a conserva craniile rudelor decedate și de a le purta cei vii în deplasările lor, în credința că puterile supranaturale ale acestora îi vor însoți pretutindeni.

Tot la fel, profesorul I. Nestor, pe baza unor asemenea descoperiri și a altora de acest fel, cum ar fi cele de la Steinheim sau Ehringsdorf (Germania), Ngandong (Jawa), Crapina (Iugoslavia) etc., afirma odinioară că, în toate aceste cazuri, trebuie admisă o formă „primitivă de religie” și că, în consecință, se cuvine o revizuire completă a concepțiilor cu privire la începuturile manifestărilor religioase ale omului.

I.2.2. *Paleoliticul mijlociu (cca 100.000-35.000 î.Hr.)*

Cercetătorii sunt de părere că în această perioadă există dovezi mult mai clare despre existența unor reprezentări de ordin religios. Astfel sunt, de pildă, sacrificiile de animale. Se sacrificau animale întregi sau anumite părți din trupul animalului, în credința că, astfel, vânatul se va înmulți și va deveni cât mai numeros. Chiar și astăzi, de altfel, se mai păstrează obiceiul sacrificării ursului cu această semnificație la unele populații înapoiate de vânători, cum ar fi de exemplu tungușii. Uneori, sacrificiul se efectua sub forma depunerii animalului ucis în apropierea sau chiar în interiorul așezării – în aer liber sau în grote –, acoperindu-l cu pământ sau așezându-i-se deasupra unelte de silex ori de fildeș frumos lucrate. Alteori, sacrificiul consta în îngroparea doar a unor părți din corpul animalelor. În alte cazuri, craniul animalului era golit de creier (operație care, probabil, avea loc cu un oarecare ritual), după care corpul animalului sacrificat era umplut cu pietre și așezat într-un lac. În fine, sacrificiul putea lua și forma de ardere a trupului animalului.

Depozitele de oase de urs de peșteră, descoperite în Alpi și în regiunile învecinate, constituie „documentele” cele mai numeroase, dar și cele mai controversate privind sacrificiile animale și ideile religioase în general ale omului din această perioadă. În peștera din Drachenloch (Elveția), de pildă, Emil Bächler a găsit depozite de oase, mai ales de cranii și de oase lungi; ele erau grupate și așezate fie de-a lungul peretelui, fie în nișele naturale ale stâncii, fie într-un fel de casetă de piatră. Descoperiri asemănătoare au fost făcute și în Styria, la Petershöhle în Franconia sau la Salzofenhöhle (Alpii austrieci), unde au fost descoperite trei cranii de urs așezate în nișe naturale ale peretelui alături de oase lungi, orientate de la est către vest.

Întrucât aceste depozite păreau intenționale, Al. Gahs, de pildă, le-a comparat cu ofrande de jertfă ale primei vânători, adusă de anumite populații arctice unei Ființe Supreme. Ofranda consta în așezarea pe niște platforme a craniului și a oaselor lungi ale animalului doborât; se ofereau divinității creierul și măduva animalului, adică părțile cele

mai apreciate de către vânător, lucru care pentru cei mai mulți etnologi reprezintă o dovadă a faptului că vânătorii de urși ai peșterilor din această perioadă credeau într-o Ființă Supremă sau Stăpân al animalelor. Prin ele însele, aceste depozite nu sunt nimic altceva decât expresia intenționalității magico-religioase.

I.2.3. *Paleoliticul superior (cca 35.000-10.000 î.Hr.)*

Cele mai numeroase dovezi privind existența unei vieți religioase în această perioadă sunt legate de un intens cult al morților. În acest sens, apare ca fiind absolut sigură:

a. Însmormântarea intenționată a cadavrelor. Toate scheletele descoperite arată clar că morții nu fuseseră părăsiți sau aruncați la întâmplare, ci așezați în gropi artificiale de anumite forme și mărimi.

Printre cele mai bune exemple de morminte cu o anume semnificație magico-religioasă amintim pe cel de la Teșik Taș (Uzbekistan), în care apare un copil încadrat de o pereche de coarne de capră sălbatică, pe cel de la Chapelle-aux-Saints, în Correze, unde, alături de schelet, s-au găsit mai multe unelte de silex și bucăți de ocru roșu (peroxid de fier hidratat sau sangvin), și pe acela de la Ferrassie, în Dordogne, unde s-au descoperit mai multe morminte monticulate, cu depozite de unelte de piatră. De asemenea, amintim cimitirul dintr-o grotă de pe Muntele Carmel, cu zece morminte. Încă se discută în contradictoriu în legătură cu autenticitatea și semnificația ofrandelor alimentare sau a obiectelor depuse în morminte; cel mai bun exemplu este cel al craniului feminin de la Mas d'Azil cu ochi artificiali, așezat pe un maxilar și un corn de ren. Cel mai frecvent, mormintele erau individuale, dar și duble, triple (tatăl, mama, copilul) sau chiar colective, cum ar fi cel de la Predmost (Moravia), în care s-au găsit 14 schelete.

În multe cazuri, lângă cadavre, în gropi, erau depuse anumite obiecte de podoabă (cochilii, pandantive, coliere). Prezența unor asemenea obiecte personale, ca și a unor unelte, arme etc., presupune nu numai credința într-o supraviețuire personală după moarte, ci și certitudinea

că defunctul își va continua activitatea specifică într-o altă lume. Cât privește craniile și osemintele de animale descoperite lângă morminte, probabil că ele reprezintă resturi de prânzuri rituale, nu neapărat ofrande.

Unii cercetători susțin că înmormântarea se făcea înăuntrul locuințelor, în grote, sub vatră, dar se pare însă că aceste înmormântări se făceau în afara locuinței, în natură, iar numai în mod accidental într-o grotă neocupată în acel moment. Mormintele din grote s-au păstrat mai bine și, de aici, concluzia greșită că înmormântările s-ar fi făcut în interiorul locuințelor. Alți specialiști afirmă că aceste înmormântări se făceau totuși în grotele de locuit, dar acestea erau îndată părăsite.

b. Orientarea cadavrelor în morminte pare să nu fi fost întotdeauna întâmplătoare. Cea mai frecvent întâlnită este orientarea lor cu capul spre răsărit, deci cu privirea spre apus. Astfel, într-o grotă din Germania s-au găsit o mulțime de cranii, toate orientate cu privirea spre apus. Această orientare a cadavrelor marchează, de fapt, intenția de a lega soarta sufletului de traiectoria soarelui, deci speranța unei „renașteri”, adică a unei „post-existențe” într-o altă lume, după cum afirmă Mircea Eliade. Privirea cadavrelor era îndreptată spre locul unde se credea că este locuința morților, și anume, cel mai frecvent, spre locul unde apune soarele și spre miazănoapte.

c. Poziția scheletelor din morminte nu pare nici ea să fi fost întâmplătoare. În genere, scheletele provenind din această perioadă au fost găsite culcate pe spate sau pe partea dreaptă, cu capul ușor înclinat pe umărul stâng. Deosebit de stranie este așa-numita poziție „chircită” sau „pe vine”, în care cadavrul era atât de tare încovoiat, încât tălpile ajung la nivelul inferior al bazinului, iar genunchii ating fruntea.

Pe marginea acestei poziții a scheletelor s-au emis mai multe ipoteze. Unii cercetători susțin că morții erau astfel îndoșiți pentru a încăpea în gropi mai mici și mai ușor de săpat. După alții, această poziție, asemănătoare cu cea a copilului în pânțelele mamei sale, departe de a trăda teama de „cadavrele vii”, așa cum se prezintă ea la anumite populații „primitive” actuale, vrea, dimpotrivă, să semnifice speranța într-o „renaștere” în altă viață, altfel spus, este vorba despre

credița în nemurire. Există însă și unii specialiști care consideră că această poziție ar imita, pur și simplu, poziția omului adormit, fiindcă moartea era concepută ca un somn adânc.

d. Și practica presărării cadavrului cu ocră roșie este, cu siguranță, legată de ideea de nemurire. Este vorba despre numeroasele cazuri în care scheletele au fost găsite vopsite cu ocră roșie. Acest obicei de a presăra cadavrele cu ocră este practic universal răspândit, în timp și spațiu, de la Ciu Ku-tien până pe coastele occidentale ale Europei, în Africa până la Capul Bunei Speranțe, în Australia, în Tasmania ori în America, până în Țara de Foc.

Privind semnificația religioasă sau magică a presărării cadavrului cu ocră roșie, marea majoritate a cercetătorilor în domeniu este de părere că acest rit va fi avut ca scop să confere mortului puterea de viață a sângelui. Astfel, într-un mormânt din Franța, s-a găsit la gura și la nasul mortului o scobitură plină cu piatră feruginoasă, prefăcută în pulbere. Defunctul trebuia să inspire acest praf pentru a-și însuși virtuțile cuprinse în el, și anume cele care rezidă în sânge.

Paul Wernert este însă de părere că explicația acestui rit trebuie căutată în faptul că pământurile colorate și ocră, în special, ar avea calități profilactice reale, experimentate în practica aplicării lor pe corp amestecate cu grăsimi. În acest sens, el dă exemple de la unele populații „primitive” de astăzi: hotentotii, polinezienii, melanezienii, tasmalienii etc. La aceștia, pământul-colorant roșie este utilizat împotriva înțepăturilor de insecte, împotriva unor mirosuri urâte, pentru cauterizarea unor răni sângerânde etc. De aici nu mai rămâne decât un pas până la a socoti ocră roșie, de natură organică sau minerală, ca având o putere supranaturală, datorită căreia sporesc calitățile fizice și morale ale individului, ferindu-l de duhurile rele. Mai mult decât atât, persoanele, obiectele de cult, monumentele ori sculpturile vopsite cu ocră devin tabu, nu trebuie atinse.

e. O deosebită importanță pentru cercetarea religiozității oamenilor din paleoliticul superior o au însă și desenele de pe pereții a numeroase grote din Urali (Kapova) și de la noi din țară (Cuciulat,

jud. Sălaj), până pe coasta estică a Atlanticului, interpretarea lor ridicând cercetătorilor o serie întreagă de probleme. Începând chiar cu J.B. Taylor (1832-1917) s-a încercat să se stabilească o legătură între arta paleolitică și magie. Ceva mai târziu, Salomon Reinach (1852-1932) a formulat clar această idee.

Prin urmare, în reprezentările picturale, figurile animale și umane aveau semnificație și funcție magice. Semnificație și funcție similare aveau și urmele de mâini, contururile unei palme deschise, desenate pe stâncă și traducând ideea de „posedare” – act presupus a fi realizat prin magie imitativă, la temelia căreia stă principiul asemănării sau al imitației. Așa-zișii „primitivi” de astăzi, de pildă, cum ar fi boșimani sau hotentoții, desenează un animal sau o plantă pentru a le face să se înmulțească sau înfig o săgeată într-un animal desenat, crezând că astfel îl șiucid în realitate. În acest fel, arta paleoliticului superior avea o funcție preponderent magică; nu era un act dezinteresat, un act pur estetic, ci o operație având o finalitate magică, ale cărei rituri erau oficiate în încăperile retrase ale grotii. Creatorul desenelor sau al picturilor paleoliticului superior credea realmente în posibilitatea de a acționa asupra animalului prin intermediul imaginii acestuia.

Întrucât picturile sau desenele se găsesc destul de departe de intrare, cercetătorii sunt de acord în a considera grotile asemenea unor sanctuare. De altfel, multe dintre aceste peșteri erau nelocuibile, iar dificultățile de acces accentuau caracterul lor numinos. Pentru a ajunge în fața pereților pictați, trebuiau parcurse sute de metri, ca în cazul grotii de la Niaux sau a celei de la Trois Frères (Franța). De asemenea, grotta de la Cabreret (Franța) reprezintă un veritabil labirint și cere câteva ore să fie vizitată.

Urșii, leii și alte animale sălbatice străpunse de săgeți sau modelajele de argilă descoperite în peștera de la Montespan, figurând lei și un urs ciuruit de găuri adânci și rotunde, au fost interpretate drept dovezi ale magiei de vânătoare. După părerea lui Mircea Eliade, această ipoteză este plauzibilă, dar unele dintre aceste lucrări ar putea fi interpretate ca reactualizarea unei vânători primordiale. Tot la fel de probabil este faptul că riturile erau celebrate în zonele cele mai profunde ale „sanctuarelor”

poate înaintea unei expediții de vânătoare sau cu ocazia a ceea ce s-ar fi putut numi „inițierea” adolescenților.

O descoperire celebră, dar foarte controversată, o reprezintă faimoasa compoziție aflată recent la Lascaux (Franța), într-o galerie inferioară a peșterii, al cărei acces este extrem de dificil. Aici se poate vedea un bizon rănit, îndreptându-și coarnele către un om, în aparență mort, care zace la pământ; arma sa, un fel de țepușă prevăzută cu un cârlig, se sprijină de burta animalului; lângă om (al cărui cap se termină cu un plisc), se află o pasăre pe o creangă. În 1950, Horst Kirchner propunea să se vadă aici o ședință șamanică. În opinia sa, „ședința” era întreprinsă pentru ca șamanul să ajungă în extaz alături de zei și să le ceară binecuvântarea, adică succesul în vânătoare.

Deși această interpretare a fost controversată, Mircea Eliade susține că existența unui anumit tip de șamanism în epoca paleolitică pare sigură. Pe de o parte, șamanismul domină încă în zilele noastre concepția religioasă a vânătorilor și a păstorilor. Pe de altă parte, subliniază același cercetător, experiența extatică în sine ca fenomen original este constitutivă condiției umane; nu ne putem imagina o epocă în care omul nu a avut vise, ori vise în stare de trezie, și nu intra în „transă”, pierdere a conștiinței interpretată ca o călătorie a sufletului în lumea de dincolo. Cu mai mult timp în urmă, profesorul Hugo Obermaier de la Universitatea din Madrid a emis ipoteza potrivit căreia gravurile rupestre paleolitice au fost executate pentru una sau mai multe divinități. Și mai categoric, Johannes Maringer susținea că la baza credințelor și practicilor magice ale vânătorilor din paleoliticul superior existau ființe supranaturale, spirite sau demoni.

f. Pentru viața religioasă a oamenilor din paleoliticul superior, o semnificație aparte are și existența unor zeițe-mame, mai ales în credințele vânătorilor. Răspândirea acestor reprezentări este destul de întinsă, din sud-vestul Franței până la Lacul Baikal, în Siberia, și din Italia de nord până la Rin. Statuetele, de 5-25 cm înălțime, sunt sculptate în piatră, os sau fildeș. Ele au fost considerate cândva drept creații erotico-estetice, de unde le-a venit și numele de „Venus”; ele reprezintă